

फलज्योतिषाचे थोतांड

आकाशातल्या वस्तूंचा, विशेषकरून सूर्य-चंद्र, सूर्यमालेतील ग्रह आणि धूमकेतू यांचा मानवजीवनावर, मनुष्य स्वभावावर आणि संतत घडत असणाऱ्या इष्टानिष्ट घटनांवर प्रभाव पडत असतो अशा समजुतीतून फलज्योतिष (Astrology) हा विषय जन्माला आला. आकाशातल्या वस्तूंचा वैज्ञानिक नियमांतून अभ्यास करायच्या प्रयत्नांतून खगोलशास्त्र (Astronomy) हा विषय अस्तित्वात आला. नामसादृश्यामुळे आणि दोनही विषय त्याच वस्तूंच्या निरीक्षणातून निष्कर्ष काढीत असल्यामुळे जनसाभाव्यात कित्येकदा घोटाळा झालेला दिसतो. वास्तविक दोनही विषयांत जमीनअस्मानाचे अंतर आहे. खगोलशास्त्र हे विज्ञानाचे एक महत्त्वाचे अंग असून फलज्योतिष मात्र अंधश्रद्धेच प्रकार आहे.

फलज्योतिष हे विज्ञान कां नव्हे? असा प्रश्न फलज्योतिषी आणि त्या विषयात रस घेणारी सुशिक्षित भाणसे विचारतात. फलज्योतिषाकडे वैज्ञानिक जाणूनबुजून दुर्लक्ष करतात असा दावा त्या विषयाचे काही समर्थक करतात तर काही असाही आरोप करतात की ह्या विषयाचा योग्य अभ्यास न करताच वैज्ञानिक त्याला अवैज्ञानिक असा शेर मारून मोकळे होतात.

वस्तुस्थिती तशी नाही हे सांगण्याकरता हा लेख आहे.

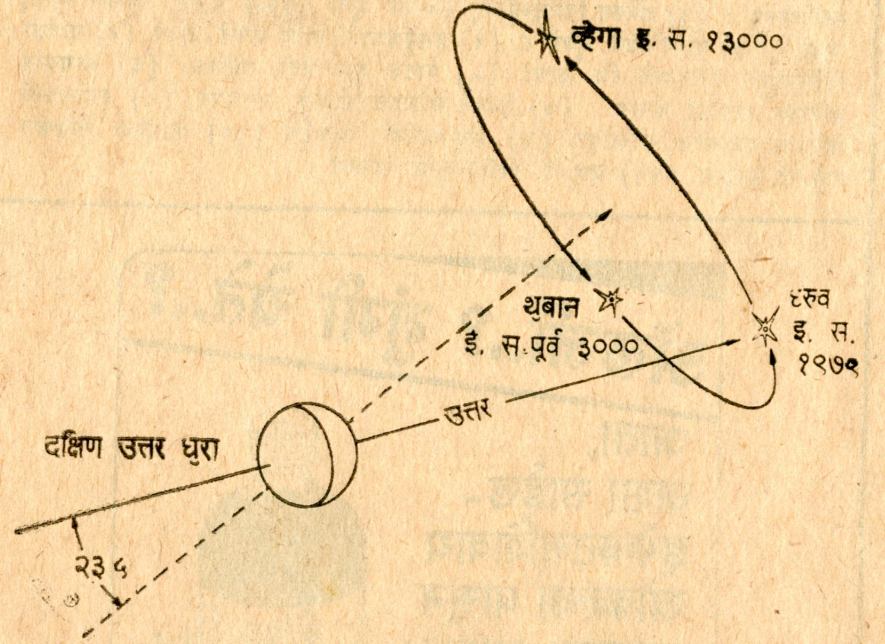
वैज्ञानिकांनी केलेला अभ्यास

फलज्योतिषाला वैज्ञानिक निकष लावायचे काम अनेक शास्त्रज्ञांनी केले आहे. कुंडल्या, ग्रहांचे सुपरिणाम आणि दुष्परिणाम, धूमकेतू-कडून होणारी अनिष्टे इत्यादींबद्दल फलज्योतिषांनी केलेले दावे खरे ठरतात का हे पाहण्याचे परिश्रम अनेक वैज्ञानिकांनी घेतले आहेत. त्यांचे समीक्षण सस्केचवान विद्यापीठातील शैक्षणिक मानसशास्त्र विभागातले डॉ. इव्हान केली यांनी 'मर्क्युरी' द्वैमासिकात (पाहा- १९८० अखेरचा आणि १९८१ च्या सुरुवातीचा असे दोन अंक) केले आहे. त्याची थोडक्यात माहिती इथे देत आहे.

फलज्योतिषाची परंपरा एक नसून अनेक आहेत. जगातील वेगवेगळ्या भागातील ज्योतिषी वेगळी वेगळी तंत्रे वापरतात. ह्या सर्वांचा आढावा डीन आणि माथर यांनी एका पुस्तकात (Recent Advances in

Natal Astrology : A Critical Review 1900-1976) घेतला आहे. वैज्ञानिक विषयाला लागणारा पाया ह्या विषयाला लाभलेला नाही, हे त्यांनी सप्रमाण सिद्ध करून दाखवले आहे. 'आपण केलेले भविष्य नक्की खरे ठरते' असा दावा केलेला आपण ऐकतो. पण 'खरे ठरते' म्हणजे काय? जास्त खोलात शिरले की मोघम शब्दात वर्तवलेले भविष्य कुठल्याही घटनेला लागू पडते असे दिसून

आपल्याला कुठलेही नाणे वर फेकले की त्याची कुठली बाजू वर येणार हे निश्चितपणे सांगता येते. प्रयोगादाखल त्याने एकदा नाणे वर फेकून यशस्वीरीत्या भाकीत केले. त्यावरून तुम्ही त्याच्या विधानावर विश्वास ठेवाल का? तुम्ही म्हणाल- कुठलाही क्रिकेट कॅप्टनदेखील बरेचदा टॉस जिंकतो याचा अर्थ त्याच्यात काही अद्भुत शक्ती वसत आहे असे नव्हे! जर आपण २० वेळा त्या कप्तानाचा अनुभव

आकृती १

येते! कल्हूर आणि इयाना यांच्या The Gemini Syndrome पुस्तकात एक गमतीचे उदाहरण सापडते. एका फलज्योतिषाने असे 'सप्रमाण' दाखवले की १७७४ साली चेतोच्या धूमकेतूमुळे पृथ्वीवर अनेक अनिष्टे आली- तेव्हा धूमकेतूचा आपत्तीशी संबंध असतो.

पण वास्तविक हा धूमकेतू १७७४ मध्ये आला नव्हता. तो आला होता ३० वर्षे आधी १७४४ मध्ये! ही चूक दाखवून देताच फलज्योतिषी १७४४ मध्येसुद्धा अरिष्टे आली होती असा दावा करतील! पृथ्वीवर दर वर्षी कुठे ना कुठे नैसर्गिक किंवा मानवी अरिष्टे येतातच. त्यासाठी धूमकेतू कशाला पाहिजे?

संख्याशास्त्राचा उपयोग

समजा एखाद्याने असे विधान केले की

पाहिला तर सरासरी १० वेळा म्हणजे पन्नास टक्के प्रमाणात त्याचे भाकीत खरे ठरले असे दिसून येईल. पण समजा एखाद्याने २० पैकी ११ वेळा बरोबर भाकीत केले तर? आणि त्याहून जास्त, २० पैकी १८ वेळा बरोबर भाकीत करणारा कोणी हरीचा लाल पुढे आला तर? आपण हे कसे ठरवायचे की एखाद्याने केलेली भाकिते योगायोगाने खरी ठरली का त्याभागे अद्भुत शक्ती काम करत होती?

हे काम संख्याशास्त्र करून दाखवते, मात्र त्यासाठी पुष्कळ वेळ व्यर्थस्थित केलेल्या प्रयोगांची आवश्यकता आहे. 'व्यवस्थित' म्हणजे ठराविक परिस्थितीत घडवून आणलेले प्रयोग. एखादे विधान बरोबर आहे की नाही हे अशा प्रयोगांनंतर संख्याशास्त्र सांगू शकते.

न्यूटनच्या गुरुत्वाकर्षणाचा सिद्धान्त सांगतो "४०० फुटावरून अलगद सोडलेला दगड ५ सेकंदात पृथ्वीतलावर पोचेल." हे विधान प्रयोगाद्वारे सत्य आहे, हे सिद्ध करता येईल. त्यातले भाकीत योगायोगाने खरे ठरले असे मानायला जागा नाही हे संख्याशास्त्र सांगते. अशा भाकितांतून विज्ञानाचे नियम हळूहळू कळू लागतात. फलज्योतिषातील भाकिते मात्र हे संकेत पाळत नाहीत.

केवळ 'अमुक अमुक ज्योतिषाने वर्तवलेले माझ्याबद्दलचे तमुक तमुक भविष्य खरे ठरले' अशा विधानातून फलज्योतिषाला पाठिंबा मिळत नाही. त्या ज्योतिषाने त्याच प्रकारे किती लोकांची भविष्ये वर्तवली, ती खरोखर स्पष्ट होती का, मोघम शब्दात व्यक्त केली होती आणि किती टक्के लोकांना ती बरोबर असल्याचा प्रत्यय आला इत्यादि प्रश्नांचा ऊहापोह झाला पाहिजे. हे संख्याशास्त्रीय निकष फलज्योतिषाला लावण्याचे काम अनेक शास्त्रज्ञांनी केले आहे आणि त्यातून ह्या विषयातील विधाने फोल असल्याचे सिद्ध केले आहे. एक उदाहरण पाहा: 'नेतृत्व ह्या गुणाला कन्याराशी पोषक नाही' असे फलज्योतिषी म्हणतात. हे विधान तपासून पाहायला नेतृत्वासाठी प्रसिद्ध असलेल्या व्यक्तींपैकी १५००, १५०० व्यक्तींचे दोन यादृच्छिक नमुने निवडण्यात आले. (Random Sample) त्यातील व्यक्तींच्या जन्मराशीत कन्या रास योगायोगाने असावी त्यापेक्षा कमी आहे असे काही दिसून आले नाही. त्याचप्रमाणे अमुक वेळी जन्मलेल्या व्यक्तीत अमुक तऱ्हेचे व्यक्तिमत्त्व असले पाहिजे अशा तऱ्हेचे फलज्योतिषी दावे अनेक प्रकारांनी नमुने गोळा करून तपासून, तथ्यहीन आहेत असे अनेक संशोधकांनी दाखवले आहे.

बदलते राशीचक्र

चित्रक्रमांक-१ मध्ये पाहा. पृथ्वी ज्या धुरेभोवती फिरते ती धुरा हळूहळू आपली दिशा बदलते आहे. ह्या धुरेच्या उत्तरेच्या बाजूला सध्या ध्रुवतारा आहे. इसवी सनापूर्वी ३००० वर्षे ह्या काळात हीच धुरा थुवान (अल्फा ड्राकोनीस) ताऱ्याकडे 'उत्तर' म्हणून बोट दाखवत होती तर आणखी ११,००० वर्षांनी ही धुरा व्हेगाकडे वळलेली असेल. २६,००० वर्षांनी ह्या धुरेचे एक आवर्तन पुरे होते. ज्याप्रमाणे पृथ्वीच्या निरीक्षकाकरता ध्रुवतारासुद्धा आपली दिशा बदलतो, त्याचप्रमाणे इतर तारे पण. त्यामुळे राशीचक्र आणि तारे यांच्यातपण तफावत वाढत जाते.

(आकृती: क्रमांक-१ बघा)

Tropical Zodiac (विषुववृत्तावरील राशीचक्र) आणि आधुनिक तारकासमूहांच्या

सीमा यांच्यातली आजकालची तफावत चित्र क्रमांक- २ मध्ये दाखवली आहे. ज्या काळी राशींना नावे देण्यात आली असावीत तेव्हापासून आतापर्यंत ही तफावत एक घराइतकी झाली आहे. उदाहरणार्थ, जे तारकासमूह वृषभ राशीत आहेत असे म्हणतो ते खरोखर आता मिथुन राशीत गेले आहेत.

ह्या तफावतीला फलज्योतिषात काय उत्तर आहे? खुद्द नक्षत्रे आहेत त्यानुसार आकाशाचे भाग करायचे का २००० वर्षांपूर्वी ते जिथे दिसत होते त्यानुसार हे भाग ठरवायचे?

जॉन्सॉन पेकेअर ह्या खगोलशास्त्रज्ञाने आणखी एक मुद्दा मांडला आहे. तो समजून घ्यायला चित्र क्रमांक- २ पाहा.

(आकृती क्रमांक- २)

चित्रात उत्तर ध्रुवाला केंद्रस्थानी मानून पृथ्वीचा नकाशा काढला आहे. ध्रुव प्रदेशांजवळच्या (मग तो उत्तरी ध्रुव असो का दक्षिणी ध्रुव असो) देशातही लोक राहातात, जन्माला येतात. परंतु वर्षातील काही काळ येथून ग्रहच दिसत नाहीत. उदाहरणार्थ, चित्रात सोव्हिएट युनियनमधील मुर्मास्क शहरातून वर्षातले सहा महिने सूर्य, ग्रह आणि राशिचक्रातले तारे दिसू शकत नाहीत. ह्या काळात जन्मलेल्यांच्या कुंडल्याच असू शकणार नाहीत! याचा अर्थ काय त्यांना भवितव्यच नाही?

गोकला यांचे संशोधन

मिशेल गोकलॉ ह्या फ्रान्समधील संशोधकाने वरील चर्चेला एक नवीन फाटा फोडला आहे. गोकलॉ यांचा फलज्योतिषावर विश्वास नाही. युरोपमधल्या सुमारे ४०,००० लोकांच्या जन्मवेळेच्या नोंदीवरून त्याने असा निष्कर्ष काढला आहे की राशिचक्रातील कुठल्या 'भागात' जन्म झाला त्याचा मनुष्याच्या स्वभावाशी किंवा तो पुढे कोणता कामधंदा करेल याच्याशी काहीही संबंध नाही. मात्र अलीकडे गोकलॉला काही वेगळे निष्कर्ष सापडत आहेत. त्यांचा परंपरागत फलज्योतिषाशी संबंध नसला तरी ते थोडक्यात इथे सांगत आहे.

कुठल्याही ग्रहाच्या पृथ्वीभोवती फिरण्याच्या कक्षेचे १२ भाग करावे आणि प्रत्येक भागात तो ग्रह असताना त्या वेळी कोण लोक जन्मले याची नोंद करावी. जर ग्रहाच्या स्थितीचा मानवजीवनाशी काही संबंध नसेल तर प्रत्येक भागात तितक्याच नोंदी सापडणे अपेक्षित आहे. (अर्थात् सामाजिक कारणामुळे वर्षातल्या सर्व महिन्यात आणि दिवसातल्या सर्व तासांत सारख्या प्रमाणात जन्म होत नाहीत ह्या वस्तुस्थितीची गोकलॉने दखल घेतली आहे!)

गोकलॉने जीवनात प्रसिद्धीला आलेले वेगवेगळ्या क्षेत्रातले लोक निवडले आणि त्यांचा क्षेत्रानुसार अभ्यास केला. ही क्षेत्रे होती : क्रीडा, मिलिटरी, नाटक-सिनेमातले नट, लेखन, कला, व्यापार, विज्ञान आणि हो, राजकारण! त्याला असे दिसून आले की क्षेत्रानुसार ठराविक ग्रह ह्या १२ भागांपैकी काही विशिष्ट भागात अधिक प्रामुख्याने दिसतात. मिलिटरीत नाव कमावलेल्यांशी शनीचा संबंध आहे तर क्रीडाक्षेत्रात विजेतेपद

चालू आहे. वादाचे एक कारण म्हणजे 'असामान्य' कोणाला म्हणायचे? 'गोकलॉ इफेक्ट' काही याद्यांत दिसतो तर काहीत नाही.

जाता जाता दोन गोष्टी

मानसशास्त्रज्ञ चंद्राचा आणि मानवाच्या मानसिक स्थितीचा काही संबंध आहे का याचा अभ्यास करित आहेत. अमावस्या किंवा पौर्णिमा ह्या वेळी वेडांच्या लहरीत वेड्यांकडून

आकृती २

मिळवणाऱ्यांवर मंगळाची कृपा आहे आणि राजकारणी लोकांचा गुरुशी संबंध आहे असे गोकलॉला आढळून आले. मात्र हा ग्रहप्रभाव सामान्य गुणवत्तेच्या लोकांबाबत आढळून येत नाही. 'असामान्य' प्रतिष्ठा मिळवलेल्यांचाच ह्या यादीत समावेश आहे!

गोकलॉच्या संशोधनाला पुष्कळ प्रसिद्धी मिळाली. बी. बी. सी. सारख्या प्रतिष्ठित दूरदर्शन संस्थेने त्यावर डॉक्युमेंटरी फिल्म काढली. परंतु त्यातही गोम आहे असे अनेक शास्त्रज्ञांना वाटते. उदाहरणार्थ, ज्याप्रमाणे गोकलॉने युरोपमधले क्रीडापटू निवडले त्याप्रमाणे रॉलिस, कुर्टझ, झेलेन व एबेल यांनी अमेरिकेतले ४०७ चॅम्पियन निवडून त्यांच्या जन्म वेळा तपासल्या. परंतु त्यांना त्यात गोकलॉसारखे काही 'खास' आढळले नाही. ह्या विषयावर वाद अजूनही

विशेष प्रमाद घडतात का? अशा काळी खुनांचे किंवा मारामान्यांचे प्रकार जास्त घडतात का? अनेक संशोधकांना वैज्ञानिक चाचणीनंतर ह्या प्रकरणात चंद्राचा काही संबंध आहे याचा पुरावा सापडलेला नाही.

आणि दुसरी गोष्ट- १९८२ च्या मार्चमध्ये अनेक ग्रह एका दिशेत आल्यामुळे काही प्रलय होणार अशी काळजी बाळगण्याचे कारण नाही! ह्या ग्रहांच्या गुरुत्वाकर्षणामुळे आपल्या वजनात थोडा बदल होईल हे खरे. पण तो किती? आपण पृथ्वीतलावर उभे असलो आणि बसलो तर आपल्या वजनात किती फरक होईल? त्याहून हा फरक कमी असेल!

- जयंत नारळीकर

